

ПРОЕКТ КОНЦЕПЦІЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ «ДИВО-21»

О. М. Хвостиченко

к. військ. н., доцент,
член Ради Всесвітнього наукового ноосферно-онтологічного товариства

Л. Г. Трусея

Харківський громадський фонд розвитку вищої освіти «Інтелект», директор.

О. Д. Сердюк

к. ф.-м. н., професор,
директор Харківського науково-педагогічного центру
Всесвітнього наукового ноосферно-онтологічного товариства

*Найвища наука — наука щастя людського, до якої всякому віку,
всякій землі, всякій статі і зросту завжди двері відчинені.
Бути щасливим — це значить пізнати себе чи то свою природу,
взятись за свою долю і робити своє діло.*

Г. С. Сковорода

Аналіз історії людства переконливо показує пряму залежність ефективності розвитку людських угрупувань любого масштабу (товариство — народ країни) від якості самих людей і особливо від якості їх лідерів. Історію створюють люди. Якість людини визначається перш за все світоглядом та переконаннями, моральними цінностями, які формуються в більшості ще в дитинстві через сім'ю та систему освіти [1].

Тому можна впевнено стверджувати, якщо в суспільстві рік за роком примножуються проблеми, проти-річчя, які загрожують самому його існуванню особливо в епоху глобалізації, то причини потрібно шукати в системі освіти — яких громадян вона формує. Без усунення помилок в системі освіти суттєві позитивні зміни, як свідчить історичний досвід, не можливі або тимчасові. Якість життя в суспільстві, безпека і швидкість розвитку цілком залежить від якості людей, що його складають.

Україна в останні десятиріччя перебуває в регулярних політичних і економічних кризах, що поглиблюються, якість життя знижується. Це усугубляється світовою системною кризою. Тому розробка концепції реформування системи освіти є вкрай актуальною для України і для інших країн.

В статті пропонуються основні концептуальні засади системи освіти, як системи духовно-інтелектуального виховання та навчання у ХХІ столітті (Проект «ДИВО-21» на основі ноосферно –онтологічного підходу [2]), яка дозволить формувати в кожній людині гармонійну особистість, спроможну до щасливого життя шляхом самореалізації на своє та загальне благо, навчати позитивному системному образу мислення, яке відповідає викликам ХХІ століття.

На основі аналізу історичного досвіду, світоглядних передумов і сучасного стану освіти та її впливу на стан суспільства взагалі наводиться висновок що відновлення духовності на сучасному рівні розвитку суспільства є життєве необхідним.

З цією метою пропонується введення в освітній стандарт морального стандарту як основи формування гармонійної особистості, побудови взаємовідносин між людьми та в суспільстві в цілому. Для реалізації морального стандарту необхідне включення в навчальні плани нових предметів / дисциплін, які будуть цілеспрямовано вирішувати завдання формування: відповідного світогляду, вищих цінностей, гідної самооцінки, спрямованості, уміння керувати своїм станом, необхідних якостей та здібностей, — всього того, що складає особистість і надає їй можливість будувати своє життя свідомо, бути ефективним у взаємовідносинах особистих і професійних, вносити гідний внесок в розвиток суспільства. Також розглядаються інші питання, що сприяють ефективному вирішенню основного завдання, місії «ДИВО-21» в цілому.

Виходячи з того, що в рамках однієї статті надати всі вичерпні відповіді по питанням реформування системи освіти не можливо, а деяких ще і не існує, автори ставили своєю метою в стислій формі запропонувати систему концептуальних ідей, принципів та основних положень, що можуть скласти Концепцію, а надалі Програму проекту «ДИВО-21». Ця система склалася внаслідок вивчення історичного досвіду, досліджень та практики сучасної педагогіки, науково-педагогічних центрів, педагогів-новаторів, тренерів — коучів України і закордону та особистих досліджень. Деякі з них потребують більш глибокого дослідження та обґрунтування, які під силу потужним науково-педагогічним закладам та значного часу. Але автори впевнені, що запропонована система вже на даному рівні розробки заслуговує уваги наукової і педагогічної громадськості, тому що відповідає вимогам логіки, системності і науковості.

1. Аналіз ситуації та актуальність реформи системи освіти

1.1. Короткий ситуаційний аналіз в суспільстві і роль освіти

Успіхи технологій — незаперечні. Однак, якщо розглядати ці успіхи в духовному плані, то розкривається процес гонки споживацтва як системи нестримного зростання споживання зростаючого населення. Це в свою чергу веде до загострення проблем, пов'язаних з погрозами людству (див. нижче). Таким чином розвиток виробництва і технологій, які повинні покращувати життя людини, за фактом стимулюють споживацтво (споживання понад розумної норми продуктів, товарів часто шкідливих для життя) і підміну важливих життєвих функцій людини, що веде до їх атрофування, посилення паразитизму. Це стає можливим в умовах відставання духовного зростання населення від зростання матеріальних благ.

Основні загрози життю людини: наркоманія, алкоголь, самогубства, ожиріння. Це найкритичніші фактори, що впливають на здоров'я і тривалість життя. За фактом цих факторів дуже багато і всі вони більшою мірою обумовлені ідеологією споживацтва, яка нав'язується (через всі види і форми реклами, ін.). Використання товарів і продуктів, що завдають шкоди організму (в різному ступені), при цьому часто викликає звикання до них і / або зниження функціональності окремих органів і систем організму. Це стає можливим в умовах низької культури споживання і підтримки здоров'я, відсутності цінності здорового способу життя.

Основні загрози людству: війни, екологія, зміни клімату. Основні причини воєн лежать в області боротьби за ресурси для безперервного зростання виробництва в інтересах нав'язування населенню нерозумного споживацтва. Конкуренція у виробництві та енергетиці, прагнення до надприбутків призводять до ігнорування наслідків впливу на екологію планети, що негативно позначається на здоров'ї і тривалості життя народів. Як наслідок — екологічні проблеми викликають зміни клімату, природні катаklізми. Крім того, існують реальні загрози використання природних стихій у військових цілях. Це стає можливим в умовах пріоритету в суспільстві матеріальних цінностей над духовними.

Роль освіти в зміні ситуації — ключова — створює умови для особистісного зростання людини і безпечного розвитку суспільства. Здоров'я (фізичне, психологічне, соціальне, ін.) суспільства, людства в цілому складається із здоров'я кожного його члена, конкретної людини. Тому формуванням в кожній людині особистості духовно багатої, сильної, успішної по життю, щасливої в усіх сферах вирішується завданням формування суспільства здорових в усіх відношеннях людей — здорового суспільства. Це завдання може бути вирішено через систему освіти, яка націлена на це. Яких людей формує система освіти, таке суспільство і сформується в майбутньому цими людьми з їх цінностями, моральністю, культурою, т. п.

1.2. Основні проблеми існуючої системи освіти

1. Чому вчати — фактологія, 90 % інформації не знадобиться в житті, при цьому не дається знань, які допомагають щасливому життю, не формується для цього необхідних навичок. Тобто 9 з 10 годин навчальних програм йдуть в нікуди, і вони не потрібні людині для життя. І це злочинно по відношенню до дітей, до майбутнього. Це при тому, що взагалі не приділяється уваги найважливішим питанням для життя людини — ким бути і заради чого жити, як розрізняти добро і зло (що корисно і що шкідливо), як робити кар'єру, як знаходити і не втрачати друзів, як не хворіти і жити довго та щасливо. Тобто, формуванню сильних особистих якостей в навчальних програмах немає місця, хоча дослідження показують, що успіх людини по життю на 75-85 % залежить від особистих якостей, і тільки на 15-25 % від професійних знань і навичок.

2. Як вчати — а) у відриві від життя, до якого готовується молода людина, тобто поза середовищем життєдіяльності людини; б) фактично за принципом — роби, як я сказав (це не працює); в) багатогодинні сидячі аудиторні заняття шкідливі для активного молодого організму; г) зубріння для оцінок — відсутність мотивації на високоекективне навчання, на діяльність з повною самовіддачею, що викликає в учнів протест (проблеми з етичністю і дисципліною), який система намагається придушити, ламаючи психіку дітей, їх самооцінку, здатність до творчості, викликаючи агресивність.

3. Хто вчить — низькооплачувані вчителі рідко є авторитетом, прикладом, а навпаки, часто займаються неулюбленою справою, відбиваючи природну потребу до пізнання. Звісно, що моральністі може вчити тільки моральна людина. Процес навчання формальний і бюрократичний, пригнічує ініціативу і творчість як у педагогів, так і у тих, хто навчається.

4. Де вчати — дуже слабка матеріально-технічна база. Основних засобів вистачає в країному випадку на створення зовнішнього показного благополуччя, в гіршому — на латання дірок (даху, комунікації, мінімальні санітарні умови) замість впровадження необхідних інформаційних технологій, що прискорюють процес за своєння знань, створення найкращих умов для формування здорового способу життя, розкриття творчого потенціалу, оволодіння сучасними технологіями.

Що на виході — хворі (за статистикою більше 80 % випускників школи), не пристосовані до самостійного життя діти, без чітких пріоритетів, з перекрученими цінностями, зі стійкою «алергією» на навчання / самонавчання, пригніченістю і агресивністю. Все це веде до негативних наслідків: 1. Багато людей, і, на жаль, їх більшість, не мотивовані ні на навчання, ні на роботу. Вони виховуються фільмами, вулицею, телебаченням, мріють про красиве життя, але так як не навчені досягти успіху і робити кар'єру, отримують символічну зарплату, живуть пивом і телевізором, при цьому проклинають всіх і вся. 2. Не формуються колективи. Замість того, щоб закінчути школу, допомагати один одному, багато хто не хоче один одного навіть бачити і згадувати. 3. Масове зростання проблем фізичного здоров'я погіршується нездоровим способом життя, спрямованістю медицини на латання дірок у розваленому організмі. 4. Викладачі, в силу своєї непідготовленості за особистими якостями, для досягнення дисциплін і уваги на уроках часто змушені використовувати психоемоційний тиск, що ламає молодих людей.

Тобто сучасний процес освіти багато в чому завдає більше шкоди, ніж блага.

1.3. Актуальність реформи системи освіти за проектом «ДИВО-21»

1. Вирішує основні проблеми системи освіти і як наслідок створює передумови для усунення існуючих загроз життю людини і людства в цілому.
2. Спрямований на реформування системи освіти під життєві потреби людини і суспільства.
3. Задає вектор розвитку суспільства через формування Особистостей, здатних реалізувати майбутнє найкраще з можливих.

2. Історичні та світоглядні передумови реформування системи освіти

2.1. Самопізнання і розвиток, пізнання навколошнього світу — природне прагнення душі людини

Людина за своєю природою прагне до власного розвитку і пізнання навколошнього світу. Це є природною потребою душі. Потреба в розвитку і пізнанні особливо виразно виражено у дітей до 3-5 років (поки не почали діяти стереотипи іншої поведінки, нав'язані спочатку батьківським, а потім і соціальним програмуванням).

Завдання системи освіти — створити умови для реалізації людиною цієї природної потреби в повній мірі, дати необхідні для щасливого життя знання, прищепити навички вирішення життєво важливих завдань: у розвитку, самореалізації, взаєминах, здоровому способі життя і т. д.

2.2. Найбільш успішні приклади з історії щодо розв'язання завдань формування особистості

Підхід до вибору прикладів. Перевагу є сенс віддавати системам освіти, які проявили себе на протязі декількох поколінь (віків) і дали максимальні результати для суспільства — сформували громадян з видатними особистими якостями. Кращі приклади з історії — це приклади, коли цілі країни, народи, організації, протягом декількох століть досягали видатних результатів у формуванні людини як особистості, у формуванні еліти суспільства, лицарів, аристократів. Такими видатними прикладами, на які є сенс спиратися, є: Спарта, з її безстрашними воїнами; Стародавній Рим з його законом, традиціями і легіонерами; царська Росія; японські самураї, характерне козацтво і духовно-лицарські ордени Європи. Мета Спарти була готовати найбезстрашніших воїнів, і вона їх готовувала. Римляни, починаючи з Ромула, хотіли створити найбільшу велику імперію, стати центром цивілізації, і вони були таким центром протягом 500 років, охоплюючи собою практично всі відомі на той момент країни. Цілі духовно-лицарських орденів завжди були найвищими: служіння Богу і мечем, і словом, і будівництвом міст, монастирів і доріг. І вони також протягом багатьох сотень років досягали найвищих результатів, за своєю силою, впливом, могутністю, багатством перевершуючи імперії.

Які знання і уявлення про людину, про світ лежали в основі підготовки найбезстрашніших і благородних воїнів, лицарів, еліти і народу? Завжди це були духовні уявлення [1], що людина — це безсмертна душа, творіння Бога, що це основна цінність. Її безумовний борг служити вищому і формувати себе як гідну людину, як особистість і вчитися у кращих.

В основі лежало безумовне шанування найвищих цінностей: честі, гідності, доблесті, шляхетності, — все краще. Всі ж пороки: страх, боязтво, жадібність, брехливість, зрада, — були глибоко зневаженні і жорстоко покарані. Не було питання, що важливіше: честь або життя, — звичайно честь; матеріальне або духовне, — звичайно духовні цінності. У царській Росії найстрашнішим було втратити честь, такі люди відкидалися суспільством, зневажалися. В Японії самурай, якщо вважав, що зробив безчесний вчинок або не виконав борг, щоб очистити свою совість сам позбавляв себе життя, робив харакірі. Римляни говорили так: «Найбільше зло — це віддати перевагу життю честі» (Децим Юний Ювенал). Саме в стародавньому Римі, такі слова як гідність, слава, вірність — з одного боку, з іншого боку — порок, злочин і зрада були закріплені законом. «Життя і смерть — це справа природи, а слава і ганьба — наше», — говорив спартанський цар Леонід.

2.3. Основні закономірності підготовки сильних особистостей

1. Чітке визначення мети, образу, тобто якою повинна бути духовно-моральна людина (її основні якості, переконання, навички, т. д. — за канонами релігії, за вимогами держави або яких-небудь інших положень), які сформульовані у вигляді того чи іншого морального стандарту — Кодексів Честі, Статутів та інших документів.

2. Комплексні програми формування особистості розроблялися і діяли іноді протягом багатьох сотень років. Їх загальні закономірності: обсяг навчання — приблизно половина всього навчального часу, починаючи з 5-7 років до 21 року (лицарство) і до 30 років (Спарті).

3. Врахування додаткових чинників, що впливають на формування особистості: правила взаємовідносин, традиції, мистецтво, культура, закон і політична воля держави.

У більш пізній час значний внесок в розвиток системи освіти внесли Герберт Спенсер (1820–1903), Джон Дьюї (1859–1952), Рудольф Штайнер (1861–1925), Марія Монтессорі (1870–1952), Генріх Шаррельман (1871–1940), Роже Кузіні (1881–1973), Олександр Нілл (1883–1973), К. Д. Ушинський (1824–1871), А. С. Макаренка (1888–1936), В. О. Сухомлинський (1918–1970). Їх досвід в переломленні до сучасних умов необхідно узагальнити і використовувати для досягнення поставленої місії.

2.4. Найбільш значущі приклади освіти сучасності

Не дивлячись на проблеми сучасної школи, є ряд прикладів, коли **педагоги-новатори** всупереч системі домагаються стабільно високих освітніх результатів. Серед них можна відзначити таких як Шалва Амонашвілі, Віктор Шаталов, Софія Лисенкова, Олександр Адамський, Борис Волков, Євгенія Ільїна, Володимир Караковський, Борис і Олена Нікітіни, І. Іванов, Л. В. Занков, М. П. Щетинін, П. Пшеничка, Г. Капустін, Е. Антікуз, Н. Гузик, С. Курганов, В. Лаврик, Е. Майданник, А. Швець, В. Биркович і багато інших. Але їх досвід не стає прикладом для всієї системи в силу цілого ряду причин. Головна з них — незацікавленість системи освіти в новаціях. За напрацьованим шаблоном простіше, хоч і значно гірше. Чиновники не готові брати відповідальність за впровадження передового досвіду, та він часом і не розрахований на масового вчителя.

Реформа системи освіти повинна відкрити масову практику новацій, які вже дали результати, через їх наукове обґрунтування і обов'язкове ознайомлення з цими новаціями педагогів, навчання по ним і впровадження в практику.

Країці з існуючих прикладів вищої школи — це провідні університети світу. У них суперсучасна матеріально-технічна база і, в ряді випадків, фінансування, порівнянне з бюджетом України. Професорський склад в розвинених країнах — це одні з найбільш високооплачуваних фахівців. Студенти — мотивовані на навчання, так як закінчення Гарварду, Кембриджу чи Оксфорду — це гарантія широкої кар'єри і з самого початку дуже високої зарплати для випускника. Але одна з найбільш значних переваг — це те, що цих вузах тим чи іншим чином вирішуються питання формування людини як особистості, за рахунок системи наставництва, за рахунок початкового формування високого духу і традицій, спрямованих на вирішення цих завдань: на максимально високу самооцінку, на успіх, на формування сильних колективів, в яких люди потім все життя допомагають один одному, на глибоку повагу до наставника і інше.

Практично всі прогресивні і думаючі вчителі визнають авторитарну педагогіку неефективною і тому роблять вибір на користь гуманістичної педагогіки. **Гуманістичний досвід педагогів** минулого і сучасності був узагальнений і сформульований у вигляді **манифесту Педагогіки співробітництва** [3].

2.5. Базові цінності, на яких формується духовний стрижень

1. Базові духовні цінності особистості: щастя, любов, істина, добро, краса — лежать в основі вселодіських чеснот [4]. Цінності визначають нашу поведінку, писав Н. А. Бердяєв [5]. **Духовні цінності** реалізуються в людині через її якості і почуття. **Якості** при досягненні певного рівня позитивності формують духовний стрижень особистості (відповідні переконання) — честь, віра, любов, сила, воля, відповідальність, активність, ін. **Почуття** підсилюють особисті якості і наповнюють життя вищими станами, енергіями, переживаннями.

2. Базові цінності соціальних відносин: свобода, рівність, братство [4]. Людина вільна робити все, що не завдає шкоди їй та іншим людям. Всі люди народжуються рівними в правах і можливостях, що надаються суспільством, для розвитку і самореалізації на своє і загальне благо. Подальший статус людини в суспільстві визначається ступенем реалізації наданих прав і можливостей у власному розвитку (рівень розвитку і позитивність [6]), а також принесеною суспільству користю (благом). Всі люди — брати: не роби іншому того, що не хотів би отримати сам; роби по відношенню до інших такі благі вчинки, які хотів би по відношенню до себе.

3. Базові цінності суспільства: людина, знання, світ, розвиток, служіння, екологія. Найбільш значимі напрямки діяльності для розвитку суспільства: **Дослідник** (відкриття нових знань), **Вчитель** (передача знань через освіту), **Цілитель** (профілактика і усунення проблем з духовним і фізичним здоров'ям), **Правитель** (створення умов для максимально ефективного розвитку людини, колективу і суспільства — від рівня сили) [7].

2.6. Структура особистості

«Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють», — писав А. Г. Асмолов. В результаті вивчення існуючих теорій особистості (С. Л. Рубінштейна, В. Н. Мясіщева, А. Г. Ковальова, Б. Г. Ананьєва, О. М. Леонтьєва, К. К. Платонова, М. Ю. Міаніє та інш.) автори пропонують наступну ієархічну модель структури особистості. За цією моделлю структура має сім рівнів, де верхні (перші) мають пріоритет по впливу на інтегровану якість особистості.

Структура особистості базується на показниках, ступінь реалізації яких відповідає ступеню розкриття особистості, її потенціалу.

Основні показники структури особистості — ключові переконання, самооцінка, спрямованість, стан, якості, здібності, зовнішні прояви.

1. Ключові переконання: світогляд, вищі цінності, моральність [8].

2. Самооцінка: любов до себе — відчуття себе цінністю. Це не самозакоханість, яка базується на самовиправданні, вседозволеності, т. п., а саме любов до себе, де в основі честь, гідність, створення умов для найкращого розвитку і щастя; **адекватність** — оцінка за результатами. Розуміння і визнання свого рівня і позитивності, здібностей і якостей, реального свого місця в суспільстві; **динамічність** — оцінка в розвитку. Порівнювати себе не з іншими (безглаздо — у кожного-свої стартові позиції, умови, швидкість розвитку). Порівнювати себе сьогоднішнього з вчораши м — наскільки став кращим.

3. Спрямованість: наявність цілей і рух до них. Уміння мріяти і ставити конкретні цілі, організовувати рух до них; уміння складати, реалізовувати і коригувати плани. Планування важливих подій, зустрічей, дня, тижня, місяця, кварталу, року, ..., життя; побудування життєвих ритмів — побудова сітки справ, подій, т. п., типових дня, тижня, місяця, кварталу, року, т. д., в яких виділяється повторюваний в рамках конкретного циклу час для реалізації основних життєвих цілей, є основою для складання планів. Дозволяє ефективно організовувати своє життя, не упускаючи ніяких життєвих інтересів, економити основні життєві ресурси — час і сили (енергію).

4. Стан: спокій, позитивність (радість, т. п.); почуття — ставлення до інших: любов, дружба, ін; самоконтроль і витримка — управління собою.

5. Якості (групи): моральні, вольові, індивідуально-психологічні, соціально-психологічні, професійні.

6. Здібності (вміння і навички, звички — групи) [9]: загальні — здібності, які визначають успіхи людини в самих різних видах діяльності і спілкуванні (розумові здібності, розвинені пам'ять і мова, точність рухів рук і т.д.); навчальні — здібності, які впливають на успішність педагогічного впливу, засвоєння людиною знань, умінь, навичок, на формування якостей особистості; міжособистісні — це здатності до спілкування, до взаємодії з людьми за допомогою мови, здатність сприйняття і оцінки людей, здатність до соціально-психологічної адаптації; творчі — здібності, пов'язані з успішністю створення творів матеріальної і духовної культури, нових ідей, відкриттів, винаходів; теоретичні — здатність людини до абстрактно-логічного мислення, до теоретичної інтелектуальної праці; практичні — здібності людини до конкретно-практичних дій, до практичних видів праці; предметні — пов'язані із взаємодією людей з природою, технікою, знаковою інформацією, художніми образами; спеціальні — здібності визначають успіхи людини в окремих видах діяльності і спілкування. Для їх виникнення необхідні особливі задатки і спеціальний розвиток (здібності математичні, технічні, літературно-лінгвістичні, художньо-творчі, спортивні, ін.).

7. Зовнішні прояви: етика, ролі, дотримання етичних норм поведінки — загальна культура, розуміння і здатність брати необхідні ролі в залежності від ситуації (залишаючись самим собою): батько, чоловік, керівник, виконавець, водій, клієнт, наставник, інше; темперамент, характер — певний стиль поведінки, самовираження в спілкуванні, т. п.; фізичний розвиток — забезпечення фізичного здоров'я активного довголіття — база для реалізації свого потенціалу і досягнення життєвих цілей.

2.7. Висновки — необхідні умови для формування людини особистістю

1. На основі історичного досвіду і новітніх досліджень в духовній сфері необхідно розробити науково обґрунтовані моральні основи людини суспільства майбутнього і впровадити їх як моральний стандарт в систему освіти. Моральні основи (стандарт) повинні бути загальнолюдськими — наднаціональними, надрелігійними, надполітичними, т. д., тобто не викликати суперечності, а об'єднувати людей будь-яких соціальних груп. Моральний стандарт необхідно ввести як пріоритетну частину загального стандарту освіти всіх рівнів.

2. Питання формування людини як особистості повинні стати для держави і суспільства питаннями першорядної важливості, що передбачає постійну цілеспрямовану роботу по підготовці людини високо мотивованої і готової до досягнення найвищих результатів у своєму і суспільному житті, а не душевно убогого і шкідливого для суспільства. Необхідно, щоб працювали повноцінні навчальні та тренінгові програми з формування людини як особистості, спрямовані на досягнення нею життєвих цілей. Для цього необхідно розробити програми окремих дисциплін / предметів по формуванню людини як особистості.

3. Необхідно перейти від фактологічної освіти до методологічної [12] — навчання методам (інструменту) знаходження необхідних знань і формування навичок, здібностей і якостей, методам ефективної діяльності та взаємодії з людьми за основними сферами життя [2, 3].

4. Необхідно, щоб: у навчальних закладах працювали педагоги-вихователі за покликанням, які відповідають особистими якостями; розвивалися прекрасні традиції; були вирішені всі питання матеріально-технічного забезпечення.

5. Необхідно, щоб всі інші механізми суспільства працювали в цій сфері, щоб була підтримка держави, необхідна відповідна пропаганда в усіх засобах масової інформації, щоб абсолютно все, що впливає на результат, було враховано і задіяне. Щоб в кінцевому підсумку влада була зацікавлена у вихованні і формуванні Особистості (еліти), якою можна пишатися.

3. Ключові положення системи освіти

3.1. Мета освіти

Мета освіти полягає в єдиному процесі виховання і навчання, в формуванні гармонійної особистості — людини з високими позитивними якостями, здатну до щасливого життя — активної самореалізації у всіх життєвих сферах на своє і загальне благо. В основі освіти повинен стати пріоритет виховання в людині стійкого морального стрижня, що базується на загальнолюдських цінностях, здібностях до творчої взаємодії в сім'ї, в команді, в колективах і захисту ключових моральних установок, таких як Честь, Свобода, Почуття, Віра, ін.

3.2. Завдання освіти

За основу взяті положення школи М. П. Щетиніна з відповідним доопрацюванням авторами.

Виховні завдання: 1. Формування цілісного світогляду, який відповідає сучасному рівню розвитку людства, науки і суспільної практики і враховує соціальне, культурне, мовне, духовне різноманіття сучасного світу. 2. Формування системи морально-етичних якостей (духовного стрижня) і відповідної поведінки в різних життєвих ситуаціях, усвідомленого та відповідального ставлення до власних вчинків. 3. Формування цінності взаємин і розкриття почуттів (любові, дружби, відданості, вдячності, поваги і притяжіння). 4. Виховання відповідального ставлення до здоров'я тіла як храму своєї душі, прищеплення фізичної культури розвитку і підтримки тіла в стані високої енергійності, активності, радості життя. 5. Виховання відповідального ставлення до навчання, розуміння цінності освіти як засобу розвитку особистості, готовності і здатності до саморозвитку та самоосвіти на основі мотивації до пізнання, дослідного пошуку. 6. Виховання усвідомленого вибору і побудови подальшої індивідуальної траєкторії освіти на базі орієнтування у світі професій і професійних переваг з урахуванням стійких пізнавальних інтересів, а також на основі формування шанобливого ставлення до праці, розвитку до-свіду участі в соціально значимій праці. 7. Формування усвідомленого розуміння значення сім'ї в житті людини і суспільства, прийняття цінностей сімейного життя — любові, рівноправності, турботи, відповідальності; шанобливого і дбайливого ставлення до членів своєї сім'ї. 8. Виховання усвідомленого, шанобливого і доброзичливого ставлення до іншої людини, до її думки, світогляду, культури, мови, віри, громадянської позиції, до історії, культури, релігії, традицій, мов, цінностей Українського народу та народів світу, готовності і здатності вести діалог з іншими людьми і досягти в ньому взаєморозуміння. 9. Виховання громадянської ідентичності — поваги до Батьківщини, до минулого і сучасного багатонаціонального народу України; розуміння своєї етнічної приналежності, знання історії, культури, мови свого народу, свого рідного краю, усвідомлення культурної спадщини народу і людства; засвоєння ціннісних традицій народу; формування почуття відповідальності і любові до Батьківщини. 10. Виховання соціальної активності, продуктивної взаємодії з соціальним середовищем і соціальними інститутами; усвідомлення цінності творчого ставлення до навколоїншої соціальної дійсності, цінності соціального творчості, цінності продуктивної організації спільноти діяльності, самореалізації в групі і організації, цінності «іншого» як рівноправного партнера, формування компетенцій аналізу, проектування, організації діяльності, реакцій на зміни, способів співпраці, способів реалізації власного лідерського потенціалу. 11. Виховання усвідомленого розуміння цінності здорового і безпечного способу життя, дотримання правил індивідуальної та колективної безпечної поведінки в надзвичайних ситуаціях, які загрожують життю і здоров'ю людей, правилам поведінки на транспорті та на дорогах, в громадських місцях. 12. Формування екологічного світогляду, який відповідає сучасному рівню екологічного мислення, наявність досвіду екологічно орієнтованої рефлексивно-оцінної і практичної діяльності в життєвих ситуаціях. 13. Формування розвиненої естетичної свідомості через освоєння художньої спадщини свого народу і народів світу, творчу діяльність естетичного характеру.

Навчальні завдання: 1. Пізнання світоустрою, місця і ролі людини в ньому, духовних цінностей (віри, любові, добра, справедливості, сили, гармонії, краси, почуттів), структури Особистості, особистих якостей і принципів їх формування. 2. Навчання навичкам самостійного визначення цілей відповідно до життєвих пріоритетів і відповідних їм задач, складання планів і способом їх реалізації, управління часом. 3. Навчання

навичкам самопізнання, усвідомлення сконцентрованих дій і розумових процесів, їх результатів і підстав, постановці пізнавальних завдань і методів їх досягнення. 4. Навчання правилам і навичкам гідних взаємовідносин і формування почуттів — любові, дружби, відданості, вдячності, поваги і притяжіння; правилам і навичкам попередження та вирішення конфліктів. Формування комунікативної компетентності в спілкуванні та співпраці з дорослими, однолітками, дітьми в процесі освітньої, суспільно корисної, навчально-дослідницької, творчої та інших видів діяльності. 5. Навчання правилам і навичкам зміщення і підтримки здоров'я та етики. 6. Пізнання основних наукових знань (філософії, математики, фізики, хімії, біології, історії, суспільствознавства, ін.), і навчання навичкам їх застосування в житті. 7. Навчання вільному володінню рідною мовою і мінімум двома іноземними мовами. 8. Навчання навичкам здійснення, контролю і коригування освітньої діяльності. 9. Навчання навичкам пізнавальної, навчально-дослідницької та проектної діяльності, навичкам розв'язання проблем. Навчання самостійної інформаційно-пізнавальної діяльності, орієнтування в різних джерелах інформації. 10. Навчання здатності до усвідомленого вибору майбутньої професії. 11. Навчання навичкам організації технологічно-проектної виробничої діяльності. 12. Навчання здатності займати активну громадську позицію через глибоке усвідомлення себе як особистості і культури свого народу. 13. Навчання здатності орієнтуватися в соціально-політичних і економічних подіях, оцінювати їх наслідки.

3.3. Основні принципи освіти

1. Пріоритет духовних цінностей. 2. Пріоритет виховання над навчанням. 3. Науковість [10]. 4. Опора на кращі приклади в історії людства і свого народу. 5. Безперервність освіти / самоосвіти. 6. Пріоритет активних, новаторських методів і форм освіти над традиційними класними заняттями. 7. Пріоритет особистого прикладу і авторитету вихователя. 8. Обов'язковий зв'язок теорії і практики — навчання навичкам практичного застосування отриманих знань, розуміння їх значення в житті учня. 9. Впровадження і розвиток педагогіки співробітництва. 10. Узагальнюючи: вчити таким чином, щоб знати, розуміти, вміти зробити.

3.4. Основні методи освіти

1. Виховання особистим прикладом і авторитетом вихователя. 2. Виховання на прикладах історичних особистостей і художніх героїв. 3. Гармонійне чергування активних і пасивних форм освіти. 4. Використання основних сценічних форм творчості (вокал, хореографія, театр, гумор) для зняття внутрішніх комплексів, блоків, що обмежують розвиток особистості, і для формування необхідних якостей. 5. Навчання методом глибокого занурення. 6. Використання наставництва через навчання в різновікових групах. 7. Участь в суспільно корисній праці.

3.5. Основні завдання з реформування системи освіти

1. Розробити моральний стандарт — всі показники і критерії людини гідної, особистості. 2. Підготувати необхідні навчальні програми, навчальні посібники та підручники для систем дошкільної, середньої, вищої освіти та підготовки батьків для виконання своєї ролі. 3. Підготувати всі необхідні методичні та інші матеріали, щоб зробити навчальні програми доступними для чинних кадрів. 4. Налагодити підготовку і перепідготовку кадрів, щоб їх рівень постійно зростав по мірі введення відповідних програм навчання. 5. Поетапно проводити перерозподіл навчальних годин на користь дисциплін, які формують особистість. 6. Нарощувати матеріально-технічне забезпечення освіти.

4. Зміст освіти

4.1. Моральний стандарт як ведуча складова частина стандарту освіти

Ведучою частиною освітнього стандарту всіх рівнів освіти повинен стати Моральний стандарт. За основу і як сучасний приклад для подальшого розвитку автори пропонують взяти Стандарти Гідних, що розроблені М. Ю. Міані [11].

Ключові вимоги до морального стандарту.

Універсальність. Моральний стандарт повинен бути прийнятним для будь-якої країни світу, незалежно від віри, мови, статі, навіть від рівня доходів. Тобто, він повинен бути прийнятний для переважної більшості населення. Такі стандарти отримають максимальну перспективу. Це, звичайно, не означає, що всі відразу стануть слідувати цим вимогам, це означає, що в принципі це можливо реалізувати кожному, і це гідно Людини.

Максимальна повнота і ефективність. Стандарти повинні описувати не якусь частину особистості, не якусь частину життя, а людину як особистість в цілому: її переконання, цінності, життєві цілі, управління собою, імідж, образ життя, т. д. Стандарти, з одного боку, повинні направляти людину до максимального результату: щастя, сили, досконалості, успіху. З іншого боку, стандарти також повинні давати максимальну віддачу для кожної організації, яка їх підтримує, і для кожної країни, для суспільства в цілому.

Наукова основа. Основа стандартів не може бути релігійною, тому що для всіх інших релігій вона буде неприйнятною. Наукова основа — це достовірність, універсальність, динамічність, можливість безперешкодно входити

в будь-яку систему освіти, в будь-якій країні світу, тому що сама наука є інтернаціональною. Це можливість перевіряти кожне положення стандарту на практиці (система оцінок результатів). Це можливість постійно вдосконулювати початкові положення стандарту, підвищуючи їх якість і відповідність вимогам часу в міру зростання свідомості суспільства. Це спадкоємність — все цінне, що було створено раніше, має бути найкращим чином використано.

4.2. Основні показники морального стандарту

Підхід — показники повинні відображати рух людини по основним її життєвим цілям, що забезпечує повноту життя і щастя. Тобто, з одного боку — це певні вимоги суспільства до людини, з іншого боку — це умови для того, щоб людина змогла стати щасливою, реалізувати свої мрії, сенс свого життя.

Розвиток. Забезпечує гармонійне вдосконалення особистих якостей і здібностей. Включає: духовний (зростання сили впливу, ін.), інтелектуальний (професійний ріст, ін.), фізичний (зміцнення здоров'я, зростання фізичної сили, гнучкості, ін.) розвиток людини. Розвиток — це цілеспрямована зміна себе, формування себе як особистості, людини гідної, сильної, чесної, безстрашної, благородної, високо етичної, здатної досягати значимих цілей. Мета цього показника — щоб розвиток став нормою життя кожного. Щоб кожна людина розуміла і віддавала собі звіт: якщо вона не розвивається, цілеспрямовано себе не змінює, не буде, то шансів стати якісно кращою, позитивнішою, сильнішою, успішнішою, шляхетнішою у неї практично немає. Така людина, як раб, не здатна вплинути на своє життя, вона приречена страждати і виживати. Тому що у такої людини немає ні цілей, ні знань, ні думок, ні дій в даному напрямку. Достойна мета для кожного — мати надихаючі цілі життя і кожен день ставати сильнішим, розумнішим, більш здібним, духовно багатшим, щоб швидкість руху до цілей ставала все більшою.

Самореалізація. Відображає цінність людини для світу через її діяльність в суспільстві. Людина для суспільства дуже цінна, якщо багато для нього робить, приносить користь для багатьох або повний нуль (зникне — ніхто і не помітить).

Все, що людина робить, вона повинна робити чесно і красиво (відповідний звід правил) з відношенням до справи на основі любові, насолоди, творчості, поваги до себе та інших. Для кожної людини самореалізація повинна бути максимально можлива (прагнути до вершин). У людини завжди є вибір: пропалити своє життя даремно, ледь зводячи кінці з кінцями, або досягти максимальних вершин в самореалізації, бути гідним прикладом для друзів і близьких. А може бути, навіть увійти в історію як справжній лідер, який не тільки дбає про себе, а й допомагає іншим людям пройти по шляху лідерства.

Взаємовідносини. Завдання — показати, як взаємини виглядають в найкращому варіанті (мета), і сприяти їх цілеспрямованому формуванню. Стандарт описує все краще, що може бути між людьми: в особистому житті, в родині, в будь-якому колективі, який заслуговує поваги. Взаємини повинні бути надійними і чесними, заснованими на етиці, почуттях, довірі, на спільніх цінностях, інтересах, традиціях. Взаємовідносини — це високе мистецтво. Хто оволодіває ним, отримує неймовірно цінний приз — розкіш спілкування. Крім того, це посилює і самореалізацію людини, її кар'єрний ріст, успіх в бізнесі. Кожна людина повинна бути сама зацікавлена у вибудованні прекрасних взаємин, в чистих і високих почуттях, в супутнику на все життя, в надійних і відданих друзьях, чесних партнерських відносинах, щоб спілкування давало радість і насолоду.

Спосіб життя. Включає: здоровий спосіб життя, повноту життя, цінність часу — жити так, щоб радість, наснага, насолода переповнювали.

Здоровий спосіб життя. Відсутність шкідливих звичок. Регулярні заняття спортом, творчістю, спілкування з природою, екскурсії та подорожі, ін. Здоровий спосіб життя — це заряд енергії, сила для досягнення всіх цілей без втоми. Якщо людина духовно і фізично зне斯特румлена, неенергетична, вона не може насолоджуватися життям, бути активною.

Повнота життя. У житті людини має бути достатньо місця і часу для будь-яких цілей. Це здатність організувати своє життя так, щоб в ньому було місце для повноцінної самореалізації та розвитку, для спілкування з родиною і друзями, для класних традицій, а також щоб все було чудово вдома (організація побуту з мінімальними витратами часу).

Цінність часу. Всі цілі — на максимум, прагнути до найвищих досягнень, жодної хвилини життя не витрачати даремно, цінувати час, використовувати його дбайливо і раціонально — максимальне включення в життя, активність.

Важливий інструмент формування способу життя — традиції. Суть — виділення часу на реалізацію кожної життєвої цілі в певних ритмах (дня, тижня, місяця, року, тощо) і полегшення цих процесів відповідними правилами, атрибутами, звичаями, ритуалами, обрядами і т. п., що створюють необхідну атмосферу.

Завдання — відродити в сім'ї та суспільстві всі найкращі традиції, найцінніше, що було в історії, і створювати нові традиції, які відповідають показникам, що перераховані вище, і відповідають наступним вимогам: традиції повинні бути різноманітними, такими, що зачіпають всі цінності і струни душі людини, різними за формою — від сімейних (родових) свят до масштабних заходів. Кожній події необхідно визначати своє місце і час, щоб разом вони склали цілісну єдину систему, і кожній людині було зрозуміло з чого починати і до чого прагнути; традиції повинні бути такими, щоб взаємини росли, розкривався творчий потенціал людини, по-

силувалася єдність сім'ї, колективу, суспільства в цілому; для цього людина повинна ставати відповідною: бути особистістю, бути налаштованою на активність, творчість, вона повинна цього навчатися.

Громадська діяльність (служіння суспільству). Завдання — відродити і культивувати кращі традиції служіння вищим ідеалам і Батьківщині, щоб кожна людина розкрила в собі те краще, що в ній закладено від початку, але задушене сучасним суспільством споживання і різними проблемами. Щоб люди, які усвідомили в собі потребу служіння, могли його в суспільстві реалізувати. На сьогоднішній день в нашій країні і в багатьох інших не створюються для цього умови. Служіння — це вище прагнення Душі, прагнення, доступне небагатьом. Потреба і здатність з величезним піднесенням і задоволенням діяти на благо цього світу. Те, чому присвячували життя кращі сини Вітчизни. Те, що в усі часи було основою сенсу життя сильних духом. Щодо служіння все люди різні. Одні взагалі нічого не хочуть робити, інші діють в силу мотивів виживання і користі, треті — здатні робити щось заради блага суспільства, у них розкриті вищі ідеали, для таких людей існує щось більш цінне, ніж вони самі. Вибір робить кожна людина — чи своїм серцем, або своїми проблемами .

Кожна людина вибирає — бути гідною і присвятити своє життя чомусь високому, або бути егоїстом, жити тільки для отримання матеріальних благ, бути людиною, від якої нічого в цьому світі не залежить, якій ніхто не вдячний. Насправді кожен мріє про те, щоб поруч з ним були найдостойніші люди: з відкритим серцем, чесні, надійні, віддані.

Шлях служіння починається з малого — участь в добродійності, в разових акціях з благоустрою кварталу, району, міста, в регулярній участі у складі громадської організації, спрямованої на вирішення конкретних суспільних завдань, тощо. У багатьох розвинених країнах це стало вже нормою — відмова від участі в громадських справах засуджується громадською думкою, багато роботодавців при прийомі на роботу віддають перевагу громадським працівникам.

Служіння переводить людину на більш високий рівень. Коли у людини прокидаються вищі прагнення — її Душа, її свідомість якісно змінюються. Замість здатності брати, і побільше, з'являється здатність віддавати з насолодою і радіти за інших, за спільну справу, дарувати радість, творити багато іншого, що дає людині вищий стан щастя.

4.3. Критерії оцінки показників

Підхід — система оцінок показників повинна будуватися нарощанням вимог по мірі прийняття Стандарту суспільством — від елементарних (так / ні, обсяг часу, що виділяє людина, ін.), доступних більшості людей, до максимальних вершин. Оцінка учнів (дітей та молоді) та дорослих, які вже працюють, також повинна відрізнятися. Нижче наведені варіант початкових критеріїв для оцінки дорослих.

Розвиток. Духовний розвиток — цілеспрямовано в будь-який позитивній системі (мінімум 1 р./тиждень, 3-4 г), виконання її вимог, роль учня (мати наставника).

Загальні вимоги — чесність, ненасильство, незавдання шкоди, неприсвоєння чужого, відповідальність, етичність, повага.

Фізичний розвиток — регулярні заняття фізкультурою або спортом, тренажерний зал 2-3 р./тиждень по 1-1,5 години, біг 3-4 р./тиждень. (від 40 хв. +комплекси вправ), відсутність ожиріння і обжерливості (зайвої ваги).

Самореалізація — знайти своє місце: необхідність для суспільства, задоволеність, відповідність прагненням і здібностям; забезпечення себе і сім'ї; дохід вище середнього, постійне зростання. Самореалізація — прагнення до максимально можливої, не займаючи при цьому чужого місця (визнавати здібності і заслуги інших), постійне зростання професіоналізму.

Взаємовідносини. Особисте життя — чоловік і жінка: взаєморозуміння, турбота і прагнення досягти щастя, відсутність зрад, виховання дітей особистостями. Оточення — формування духовного братства: найвища етика, почуття (як нагорода — дружба, повага, вдячність, відданість), взаємодопомога.

Спосіб життя. Традиції. Відсутність шкідливих звичок — куріння (заборона), алкоголь (заборона на міцних напоїв, слабкі — мінімум), наркотики (злочин).

Проведення часу — формувати, підтримувати традиції (суспільства, організації, своїх близьких), шукати, робити те, що радує серце і дає душі політ (пізнавати себе).

Традиції — для людей з вищою освітою регулярно (мінімум 1 р./2-3 тижні): творчі вечори, клуби, салони або бали, для інших — наближенім до цього.

Громадська діяльність (служіння суспільству). Цілеспрямоване служіння — громадська діяльність (мінімум 3-4 год./тиждень), пожертвування (5-10-15 % від доходу). Цілеспрямоване служіння — вся діяльність: тільки чисті справи, тільки найкращим чином, максимальна відкритість, позитивність.

4.4. Структура системи освіти

Підхід — на перехідному етапі вводиться паралельно початкова духовна освіта для всіх рівнів освіти з подальшою диференціацією за складністю відповідно до рівнів (рис. 1.).

4.5. Основні дисципліни типового навчального плану

Нові дисципліни цілеспрямованого формування особистості (поки не назва, а їх суть): 1. Людина, Світ, їх взаємодія. 2. Структура особистості, основи її формування та розвитку. 3. Самореалізація та служжіння суспільству. 4. Взаємовідносини і почуття. 5. Цілі, планування, управління часом. 6. Культура побуту і відпочинку. 7. Розкриття творчості.

Традиційні дисципліни — ті ж, але в обсязі пропорційному впливу на майбутнє людини. Акцент, наприклад, на значення, на посилення виховної функції, особливо гуманітарних дисциплін. Наприклад, історія — не фактологічний підхід (хто, де, коли і скільки правив), а причинно-наслідковий (які рішення до чого привели, як вплинули на долі народів і особистостей) — формувати відповідальність за прийняті рішення, розрізнення добра і зла, розуміння причинно-наслідкових зв'язків, законів буття.

4.6. Розподіл навчального часу

Підхід до розподілу часу на дисципліни — пропорційно впливу на майбутнє людини, забезпечення її щастя, успіху в усіх основних сферах життя.

5. Основи матеріально — технічного забезпечення системи освіти

5.1. Система освіти повинна стати пріоритетною статтею в бюджеті країни.

5.2. Розподіл коштів має здійснюватися за принципом впливу на освітній процес і його кінцевий результат. В першу чергу повинні вирішуватися питання, які забезпечують зростання ефективності виховного та навчального процесів, — те, що дає максимальну віддачу і має довгострокову перспективу.

5.3. Пріоритети (без зарплати і кап. будівництва): 1. Забезпечення встановлених санітарних норм перебування в навчальному закладі з урахуванням віку і тривалості діяльності. 2. Забезпечення ефективності виховного процесу (наочності, ін.). 3. Забезпечення ефективності фізичного виховання (необхідні споруди та обладнання — басейни, тренажери, т. п.). 4. Будинки, аудиторії, класи, наглядні засоби, підручники, тощо — як найкраще, зручне, безпечне. 5. Забезпечення ефективності навчання (швидкість засвоєння навчального матеріалу — образність, через мультиплікацію процесів, електронні підручники, т. п.). 6. Забезпечення розкриття творчості (обладнання творчих студій, т. п.). 7. Забезпечення питань естетичності і комфорту перебування в навчальному закладі. 8. Екскурсійно-туристичне забезпечення. Інші.

6. Етапи реформування системи освіти

Реформування системи освіти пропонується провести в чотири етапи. Без подробиць — тільки ключові питання. Строки наведені орієнтовні, реальні — від політичної волі влади.

I. Підготовчий (1 рік). Ухвалення Концепції та Програми «ДИВО-21» на державному рівні. Розробка основного пакету навчально-методичних матеріалів нових навчальних предметів / дисциплін.

II. Початковий (1 рік). Прискорена підготовка кадрів на короткотермінових курсах. Введення окремих факультативних курсів по духовній освіті. Експериментальне введення викладання окремих навчальних предметів / дисциплін. Проведення повноцінної підготовки педагогічних кадрів по духовній освіті.

III. Основний (3 роки). Введення морального стандарту в систему освіти і суспільних відносинах. Поетапне введення в навчальні плани та програми нових дисциплін духовної освіти.

IV. Завершальний (3 роки). Викладання навчальних предметів / дисциплін духовної освіти в повному обсязі. Доведення частки навчального часу на духовну освіту до 50 %. Приведення інших предметів / дисциплін навчальних планів у відповідність завданням формування гармонійної особистості. Рішення основних завдань фінансового і матеріально-технічного забезпечення системи освіти.

7. Питання, що потребують вирішення поза системою освіти

7.1. У науці. 1. Розробити та прийняти єдину теорію Свідомості, теорію розвитку особистості, теорію розвитку суспільства. 2. Сформувати нову наукову ноосферно-онтологічну парадигму єдності духовного і матеріального світу [1]. 3. Розробити прикладну онтологію як інструмент життєдіяльності людей [1]. 4. Розробити єдину методологію [12].

7.2. У державному управлінні. 1. Сформувати політичну волю на реалізацію Проекту «ДИВО-21» і побудову гармонійного суспільства [4]. 2. Освоїти системні методи третього покоління на основі інваріантного моделювання соціальних процесів для вирішення завдань прогнозування і перевірки адекватності проектів [13].

Автори впевнені, що для розробки повноцінної Концепції і Програми проекту «ДИВО-21» необхідні об'єднанні зусилля Академії педагогічних наук України, науково-дослідницьких інститутів, університетів та інших установ країни, але ця праця дасть можливість створити систему освіти спроможну формувати Людину з великої літери, людину майбутнього.

Література

1. Даріо Салас Соммер. Мораль ХХІ віку. К.: Софія, 2004.
2. Бабич В. П., Могилко В. А., Онегіна В. М. Прикладна онтологія. Харків.: Мадрид, 2013.
3. Педагогика сотрудничества: ХХІ век // Новая газета, № 112 (2399), 12.10.2012 [сайт]. URL: <https://www.novayagazeta.ru/issues/2319> (дата звернення: 11.10.2019).
4. Зобов М. И. Идеология гармоничного общества // Соціальна економіка, № 1. 2015.
5. Бердяев Н. А. О назначении человека. О рабстве и свободе человека. М., 2006.
6. Миание М. Ю. «Сознание человека», Харьков: Созидание, 2007. 192 с.
7. Миание М. Ю. «Эзотерика. Общество Человек», Харьков: Созидание, 2007.
8. Трусеї Л. Г. Моральність людини в загальній системі духовності // Ноосферна парадигма в публічному управлінні: теорія, історія, сучасність: матеріали наук.- практ. конф., 15 березня 2017 р. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2017. С. 199–203.
9. Теплов Б. М. Способности и одарённость // Избранные труды. В 2 т. М., 1985. Т. 1. С. 15–41.
10. Трусеї Л. Г., Трусеї Л. М. Соціальні проблеми наукових досліджень // Вісник Національного університету «Юрій-чична академія України ім. Ярослава Мудрого». Філософія, Філософія права, Політологія, Соціологія, № 1 (32), 2017.
11. Миание М. Ю. «Представление Стандартов Достойных» // Газета «Дело жизни», № 1. Харьков: Созидание. 16 с.
12. Трусеї Л. Г. Методологія в системі освіти // Ноосферна парадигма в публічному управлінні: теорія, історія, сучасність : матеріали наук.- практ. конф., 15 березня 2017 р. Х. : Вид-во ХАРПІ НАДУ «Магістр», 2017. С. 196–199.
13. Малюта О. М. Гіперкомплексні динамічні системи. Львів. : Вища школа при Львівському держ. університеті, 1989.